

ГРАНІ ВІЙНИ

УДК 94(47+57):355.48 «1939»

© **Андрій РУККАС**

ВСТУП ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ДО КОРЦЯ 17 ВЕРЕСНЯ 1939 р.

Виконуючи таємні домовленості пакту Ріббентропа-Молотова, вранці 17 вересня 1939 р. радянські війська перейшли східний кордон Польщі. Одним із перших вони зайняли прикордонне місто Корець на Волині. На підставі невідомих раніше архівних документів, передусім спогадів мешканців міста, розповідається про вступ Червоної армії, збройний опір польських прикордонників та перші кроки нової влади.

Ключові слова: Червона армія, вересень 1939 р., Друга світова війна, Корець, Друга Річ Посполита, Корпус Охорони Прикордоння.

1 вересня 1939 р. нападом Німеччини на Польщу почалася Друга світова війна, що стала найкривавішим конфліктом за всю історію людства. Спочатку вірилося, що вона не порушить патріархальну тишу та спокій далекого від фронту невеликого волинського міста Корець, яке мирно розкинулося над мальовничою річкою Корчик. Однак вранці 17 вересня, виконуючи таємні домовленості пакту Ріббентропа-Молотова, східні рубежі Речі Посполитої перейшла Червона армія. Буквально вже в перші години свого наступу радянські війська захопили м. Корець, що лежало тоді на самому кордоні.

У вітчизняній історіографії годі шукати бодай найменшої згадки про ці далекі події, адже захоплення одного невеликого населеного пункту не вельми цікавило дослідників. За браком достовірних джерел не можуть похвалитися в цьому плані й польські колеги. У кращому разі автори наукових робіт, присвячених вересневим подіям 1939 р. на західноукраїнських землях, обмежуються лише простою констатацією фактів.

В архіві Інституту імені Гувера Стенфордського університету (США) авторові цієї статті вдалося віднайти спогади кількох мешканців Корця, які вони в 1943 – 1945 рр. писали на прохання польського еміграційного уряду. Ці матеріали дозволяють значно глибше відтворити події в місті та на його околицях, надають їм особистісного характеру, повертають із забуття імена багатьох учасників. Завдяки цій інформації

перед нами постає не якась бездушна, абстрактна картина минулого, а яскраве, часто драматичне історичне дійство. Цінним доповненням стали документи (донесення та звіти) радянських військових частин, що займали Корець. Зберігаються вони в Російському державному військовому архіві в Москві.

Таким чином, спираючись на раніше невідомі документи з архівів Російської Федерації та Сполучених Штатів, ми відтворюємо події, що відбувалися 17 вересня 1939 р. у районі Корця та в самому місті під час захоплення його радянськими військами.

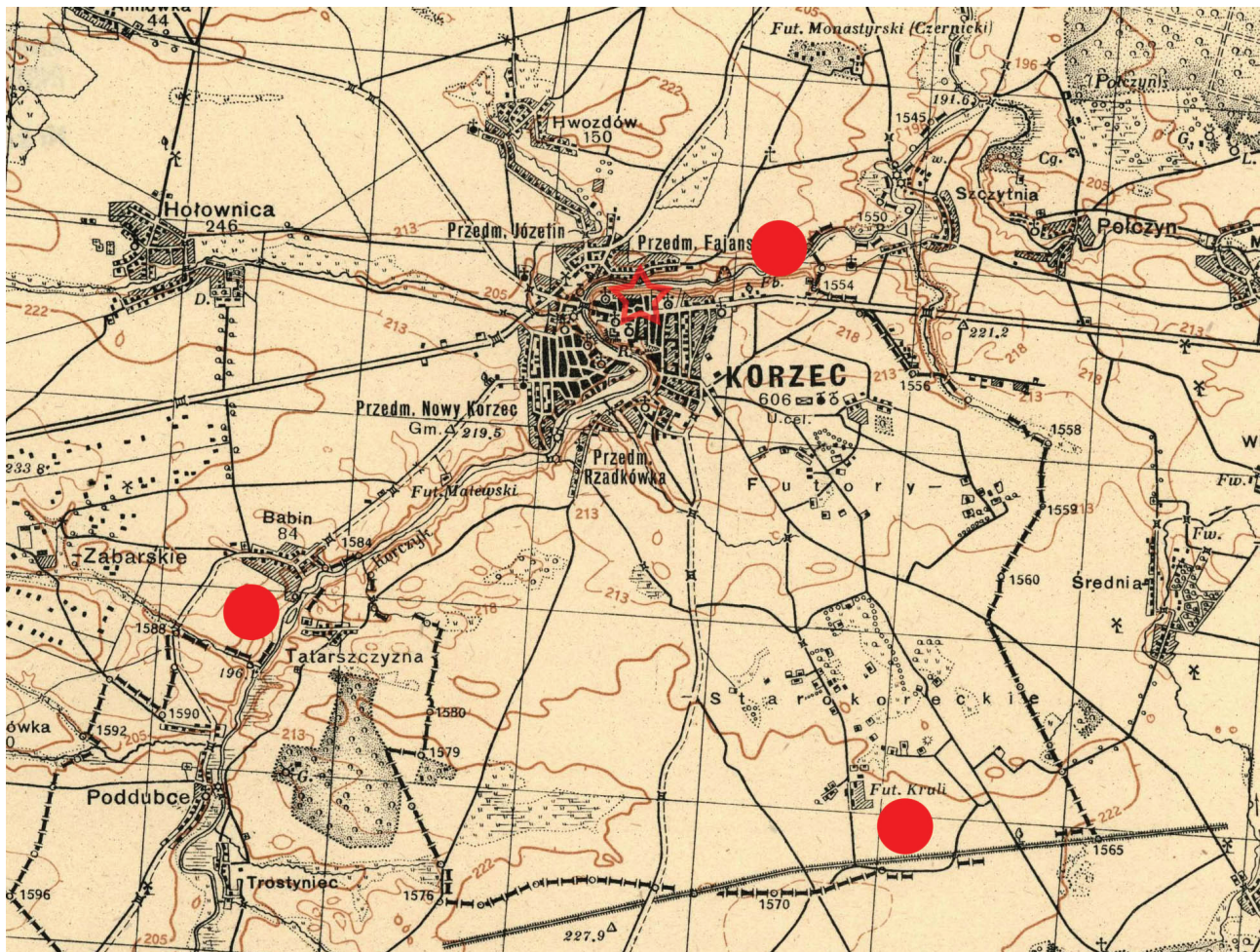
Наприкінці вересня 1920 р. під час радянсько-польської війни м. Корець було зайняте частинами польської 1-ї кавалерійської дивізії, а невдовзі за умовами Ризького мирного договору увійшло до складу Другої Речі Посполитої. Станом на 1937 р. у місті мешкало 6 546 осіб, у тому числі – 962 поляки, 1 990 українців, 3 568 євреїв, 22 росіянина і 4 чехів [8, 457]. За повідомленням польських спецслужб, серед українців було чимало прихильників КПЗУ та ОУН. «У самому місті Корець, особливо у його передмістях, мається багато злодійських елементів, підпалювачів, нелояльних», – говорилося в одному зі звітів. Водночас місцеві поляки, котрі походили здебільшого зі збіднілої дрібнопомісної («загородової») шляхти, відзначалися своїм патріотизмом, високо розвинутим національним почуттям і відданістю польській державі [8, 433].

У Корці знаходилася низка державних та самоврядних установ, зокрема магістрат, поліцейський постерунок, поштово-телеграфне відділення, районна лікарня, гімназія та професійно-технічна школа. Переважна більшість населення, здебільшого євреї, була задіяна у дрібній торгівлі та сфері послуг. Найбільшими промисловими підприємствами міста були фабрика цементних виробів З. Гільдінмана та цукроварня, що належала графам Потоцьким, також тут діяли млини та цегельні [6, 2170]. У місті вирувало громадське життя, про що свідчить велика кількість осередків різноманітних організацій: профспілкових, релігійних, молодіжних, культурно-освітніх, оборонно-спортивних, ветеранських, пожежних. Серед них можна назвати: Спілку дрібних торговців, Спілку дрібних торговців-євреїв, Спілку євреїв-ремісників, Католицьке молодіжне жіноче товариство, Польську шкільну матицю, Луцьке дієцезіальне добротинне товариство, Польський Червоний Хрест, Лігу протиповітряної оборони, Добровільну пожежну охорону, Спілку резервістів та багато інших [8, 460].

Буквально за кілька кілометрів на схід від Корця проходив кордон із Радянським Союзом. У зв'язку з цим у місті розміщувалися митна застава та підрозділ прикордонників. У польських митників роботи було небагато, адже після 1924 р., коли радянська влада фактично «закрила» свій кордон, рух людей і товарів через пропускний пункт майже завмер, а колись інтенсивне шосе на Новоград-Волинський навіть поросло травою [9, 94, 249].

Натомість більш напруженою й небезпечною була служба в польських прикордонників, яким доводилося постійно боротися з радянськими диверсантами та шпигунами, ловити контрабандистів, затримувати перебіжчиків – звичайних людей, що намагалися втекти із «соціалістичного раю». З 1924 р. ці функції взяв на себе спеціально створений Корпус Охорони Прикордоння (КОП).

У районі міста дислокувалася 2-га прикордонна рота «Корець», що входила до складу 3-го батальйону КОП «Гоща». У самому місті, у будинку колишнього василіанського монастиря, перетвореному на казарми, розміщувались управління роти та резервний взвод, а безпосередньо на самому кордоні стояли три її застави: «Цукроварня», «Крале» та «Бабин», по півтора десятка вояків у кожній [9, 248]. Загалом корецька рота відповідала за охорону 26,681 км польсько-радянського кордону [8, 305]. Перед війною підрозділом командував капітан Станіслав Новицький.

Місто Корець і околиці на польській військовій мапі 1924 р.
Масштаб 1:100 000.

Кружками позначені приблизні місця розташування прикордонних застав 2-ї роти батальйону КОП «Гоща», зіркою – командування роти

У перші дні вересня 1939 р. під час загальної мобілізації рота «Корець» була поповнена резервістами до рівня штатів воєнного часу й разом з усім Гощанським батальйоном потрапила до складу 98-го піхотного полку 38-ї резервної піхотної дивізії, з якою виїхала в район польського міста Тарнова в передгір'ї Карпат. Після цього для охорони кордону була сформована фактично нова рота «Корець», командиром якої став капітан Ян Драган [10, 256]. Ядром підрозділу була невелика кількість кадрових прикордонників (офіцерів і підофіцерів) та солдатів строкової служби, що залишились на місці після мобілізації. Комплектувалася рота за рахунок місцевих резервістів

старшого віку, ополченців та допризовників – членів різноманітних молодіжних оборонно-спортивних організацій.

Упродовж двох з половиною тижнів від початку війни з Німеччиною польські прикордонники на східних рубежах несли службу у звичному режимі. Однак вранці 17 вересня 1939 р., виконуючи таємні домовленості пакту Ріббентропа-Молотова, Червона армія перейшла кордон Другої Речі Посполитої й почала швидко просуватися в глиб її території.

*Будинок однієї з прикордонних застав 2-ї роти батальйону КОП «Гоца»
поблизу міста Корець.*

Фото з: Narodowe Archiwum Cyfrowe

У районі Корця рівно о 3-й годині¹ кордон перейшов радянський 61-й стрілецький полк 45-ї дивізії 15-го корпусу Північної (Шепетівської) армійської групи. Подолавши вброд та по невеликому містку річку Корчик, частина розгорнулася для наступу на місто. Через дві з половиною години Корець був захоплений, а полк, дійшовши до села Головниця, згорнув свої батальйони в похідну колону й продовжив марш у західному напрямі [1, 45]. Таку скупу інформацію подають радянські оперативні звіти. Натомість спогади поляків – мешканців міста – дозволяють розширити лаконічні рамки офіційного повідомлення, зробити його більш рельєфним та динамічним.

Так, військовий осадник із с. Новомильськ Здолбунівського повіту й водночас чиновник міського самоуправління в Корці Казімеж Моравський у своїх доволі

¹ Тут і далі вказується московський час. Різниця з польським часом становила тоді +2 години.

детальних спогадах зазначає, що корецька прикордонна рота (без гарнізонів застав) налічувала у вересні 1939 р. заледве кільканадцять вояків, із яких декілька втекли з міста під час вступу Червоної армії, а шість інших солдатів КОП переховував у себе в підвалі господар млину та електростанції Арон Гернфільд, котрий мешкав якраз біля самих казарм. Із настанням темряви, переодягнувшись у цивільне вбрання, вони змогли вийти з Корця. Крім того, відомо, що троє солдатів та один підфіцер сховалися серед мурів сусіднього з казармами корецького замку, звідки вони приблизно о 13-й годині відкрили кулеметний вогонь по радянській військовій колоні, що рухалася по шосе. На придушення опору був висланий підрозділ піхоти, підтриманий двома танкетками. Лише після майже годинного бою польські прикордонники були захоплені в полон [11]. На жаль, їхні імена невідомі.

У донесенні політвідділу 15-го стрілецького корпусу за 16–17 вересня коротко повідомлялося, що в Корці в полон було захоплено 3 польських солдати та 2 офіцери [3, 296]. У першому випадку мова йде, вочевидь, про згаданих нами прикордонників, котрі засіли в замку. Стосовно двох офіцерів можна впевнено сказати, що ними були заарештовані відразу після приходу радянських військ вїт гміни капітан резерву Станіслав Лончковський та начальник Цивільної стражі міста капітан резерву Антоні Віонцек – обидва в минулому вояки Армії генерала Ю. Галлера у Франції, ветерани радянсько-польської війни 1919 – 1920 рр., кавалери найвищої польської бойової нагороди ордена «Virtuti Militari» [11; 13]. З огляду на це їм варто присвятити більше уваги.

Станіслав Лончковський народився 1897 р. у селі Жаковіце Нешавського повіту Варшавської губернії. У 1909 р. він із батьками емігрував до США, де у Філадельфії 1915 р. закінчив середню школу. Був активним членом польського військово-спортивного товариства «Сокіл», від якого спочатку був направлений до школи підхорунжих у Кембридж Спрінгс, а потім на офіцерські курси в Канаду. У жовтні 1917 р. вступив до польської Армії генерала Ю. Галлера у Франції. У Шампані брав участь у боях проти німців, під час яких дістав поранення, пізніше був нагороджений орденом «Virtuti Militari» 5-го класу (срібний хрест). Після повернення до Польщі служив у 41-му піхотному полку, у якому в 1919 – 1920 рр. на посаді командира роти брав участь у війні проти Радянської Росії. Після демобілізації 1921 р. вирішив залишитися в Польщі, хоча при цьому зберіг і громадянство Сполучених Штатів.

Оселився в Корці, займався торгівлею. 1932 р. підвищений до звання капітана резерву. Очолював міський осередок польської «Спілки резервістів». Крім ордена «Virtuti Militari», Станіслав Лончковський також був нагороджений Хрестом незалежності, Хрестом хоробрих та ювілейними медалями [4, 180].

Вїт міста Корець, капітан резерву Станіслав Лончковський (1897 – 1940).

Фото з: Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego. – Warszawa, 2000

Багато в чому схожим був життєвий шлях й іншого заарештованого офіцера – Антоні Віонцека. Народився 1889 р. у с. Борова поблизу м. Мелець у Західній Галичині. Перед Першою світовою війною, провчившись два роки у школі агрономів, виїхав до США. За океаном брав активну участь у роботі польського товариства «Сокол»; закінчив військові курси в Торонто. У січні 1918 р. прибув до Європи і вступив до польської Армії генерала Ю.Галлера у Франції. Брав участь у боях з німецькими військами як командир роти. У квітні 1919 р. повернувся до Польщі, звідки був направлений до 44-го піхотного полку. Брав участь у війні з Радянською Росією, був двічі поранений. За героїзм нагороджений орденом «Virtuti Militari» 5-го класу (срібний хрест). Після завершення війни залишився в лавах Війська Польського, продовжував службу в 44-му піхотному полку на посаді командира батальйону. 1922 р. демобілізувався й поселився як військовий осадник на Волині. Пізніше перебрався до Корця, у якому мав магазин тютюнових виробів. 1939 р. підвищений до звання капітана резерву, був секретарем місцевого осередку «Спілки резервістів». Крім ордену «Virtuti Militari», Антоні Віонцек також був нагороджений Хрестом незалежності, Хрестом хоробрих (тричі), Хрестом Почесного легіону Польських «Соколів» в Америці та ювілейними медалями [4, 314].

*Начальник Цивільної стражі міста Корець,
капітан резерву Антоні Віонцек (1889 – 1940).
Фото з: Katyń. Księga smertarna Polskiego Cmentarza Wojennego. –
Warszawa, 2000*

Проте повернімося до подій у Корці 17 вересня 1939 р. За свідченнями тогочасних його мешканців, вступивши до міста, передові радянські підрозділи неодноразово без будь-яких причин відкривали вогонь із гармат та кулеметів, серйозно пошкодивши таким чином кільканадцять приватних та громадських будинків. Під час таких обстрілів кілька мирних жителів загинули (про це пише у своїх спогадах учень школи Войцех Моравський) і ще кілька дістали поранення уламками цегли [12].

На мосту через річку Корчик несли варту двоє охоронців – молоді хлопці, члени «Стрілецької Спілки», які відмовилися скласти зброю й намагалися чинити опір. Після короткої перестрілки вони були вбиті. Один – на прізвище Даляг – мешкав на приміській осаді Забара, інший – студент Сільськогосподарської школи в Кракові – приїхав до с. Голоwnиця на канікули до батьків [11]. Крім того, поранення дістали (очевидно під час збройних сутичок) кілька юнаків з організації «Приготування Військового» (польський аналог радянського Осовіахіму), котрі внаслідок мобілізації були призвані до КОП, де виконували здебільшого допоміжні функції. Поранені юнаки потрапили до місцевої лікарні, там ними опікувався евакуйований сюди із Західної Польщі лікар-хірург із Комітету соціальної допомоги Пейсах Шпігельман [14]. Варто зазначити, що радянські документи теж підтверджують ці втрати поляків [1, 22].

Одночасно зі вступом до Корця Червоної армії місцеве населення розграбувало все військове майно, яке залишилося в казармах польської прикордонної роти. За словами чиновника міського самоврядування Казімежа Моравського, активну участь у цьому брали українці з передмістя Новий Корець [11].

Справжня трагедія сталася неподалік від Корця, де на 12-му кілометрі рівненського шосе радянські танки з невідомої причини відкрили кулеметний вогонь по автобусу з польськими цивільними біженцями, внаслідок чого 6 осіб загинули, а 11 дістали поранення, в тому числі й кілька дітей [11].

На північно-східній околиці Корця після нетривалого опору радянські війська нейтралізували гарнізон прикордонної застави «Цукроварня». П'ятьох вояків КОП сховав у себе директор місцевого цукрового заводу Вацлав Якацький. Переодягнені в цивільне вбрання, увечері того ж дня вони вийшли з міста й попрямували в західному напрямі до Рівного [11]. Поблизу населеного пункту Крале, де також знаходилася застава КОП, у бою були вбиті два польські прикордонники, які, обстрілявши радянський підрозділ 10-го розвідувального батальйону 45-ї дивізії, намагалися відійти на Хутори Корецькі [2, 88]. Доля польських прикордонників, котрі несли службу на сусідній заставі «Бабин», нам невідома.

Одразу ж після приходу Червоної армії в Корці була організована військова комендатура (начальник – капітан Севчиненко), також розпочало свою роботу управління НКВС (начальник – капітан Виговський), яке містилося в приміщенні суду. Уже о 9-й годині ранку на стінах будинків з'явилося перше розпорядження нової влади (очевидно, що відповідні плакати були заготовлені завчасно), згідно з яким у місті запроваджувався комендантський час, мешканці мали негайно здати всю наявну в них зброю та радіоприймачі, а за будь-яку непокору чи невиконання наказу на людей чекав військово-польовий суд. На допомогу НКВС із місцевих мешканців був створений загін міліції. За словами Казімежа Моравського, цей загін очолював єврей-комуніст на прізвище Цафрау (студент-медик одного з французьких університетів, син заможного жителя Корця, в'язень табору Береза-Картузька), а заступником був колишній чорнороб-вантажник єврей-комуніст на прізвище Вадзо [11].

Зайнявши Корець, радянські військові насамперед узяли під свій контроль усі найважливіші установи міста. Вони закликали всіх працівників міського самоврядування, гмінної управи, поштово-телеграфного відділення, поліції, лікарні та цукроварні негайно з'явитися на свої робочі місця. Після цього приблизно о 14-й годині були заарештовані 12 працівників місцевого постерунку поліції на чолі з комендантом пшодовніком Яном Яроцьким, вїйт, бургомїстр і ще приблизно 25 мешканців міста [13]. Їх відвезли до сусіднього с. Піщів на радянському боці кордону, проте після короткого слідства частину з них відпустили додому. Під вартою залишилися поліцейські, уже згадані нами вїйт гміни Лончковський і начальник Цивільної стражі Віонцек, а також житель Корця на прізвище Гаєвський, який до 1930 р. був на засланні в Сибіру, потім утік і нелегально перейшов до Польщі [11]. Доля всіх цих людей склалася трагічно. Двох офіцерів резерву відправили до табору в м. Козельськ, поліцейських – до табору в м. Осташків, а Гаєвського – до однієї з в'язниць у столиці радянської України. Весною

1940 р. вони загинули від рук катів НКВС: Лончковського й Віонцека розстріляли в Катинському лісі, пшодовінка Яроцького та інших поліцейських² – поблизу с. Медноє у Тверській області, а Гаєвський загинув у Києві [5, 360, 679; 11; 7, т.1, 297].

*Комендант постерунку Державної Поліції у м. Корець,
пшодовнік Ян Яроцький (1897 – 1940).*

Фото з: Miednoje. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego. – Warszawa, 2005

Уже з першого дня радянська влада закрила в Корці деякі польські державні й самоврядні установи та звільнила їхніх співробітників. Так були ліквідовані міський суд та гмінна управа. У міській управі на своїх місцях залишилися лише кілька чиновників та два кур'єри. Натомість працівники лікарні, пошти та цукроварні здебільшого продовжували роботу. Начальником пошти замість поляка, що втік до Замостя, був призначений радянський службовець, заступником якого став місцевий житель, українець Тихон Кутковець. На цукроварні звільнили механіка та головного завідувача складу. Крім того, були реорганізовані заклади освіти – замість існуючих у місті трьох семикласних шкіл створювалися чотири: з українською, російською, польською та єврейською мовами викладання. Під час цієї пертурбації втратили роботу директор однієї зі шкіл та чотири вчительки [11]. Однак це були тільки перші кроки нової влади. Невдовзі почалися масові звільнення, арешти та виселення.

Таким чином, можемо констатувати, що 17 вересня 1939 р. стало рубіжною датою в історії Корця, як і всіх західноукраїнських земель. Цього дня Червона армія, виконуючи таємні домовленості з нацистською Німеччиною, перейшла східні рубежі Польщі. Корець, що лежав тоді за кілька кілометрів від кордону, був зайнятий одним із перших. Польські прикордонники намагалися чинити збройний опір, але сили були нерівними – проти кількох десятків погано озброєних і невідготовлених вояків, більшість із яких були щойно призваними резервістами або юнаками – членами військово-спортивних організацій, наступав цілий радянський стрілецький полк. У збройних сутичках у районі Корця загинули, за нашою оцінкою, від 10 до 15 польських вояків, втрати їхнього противника – нам невідомі. З приходом Червоної армії у місті була встановлена тимчасова військова адміністрація, яка почала докорінну перебудову всіх сфер життя на радянський манер. Активну допомогу в цьому їй надавала частина місцевого населення, передусім євреї, серед яких було чимало членів Компартії і просто прихильників комуністичної ідеології. Першими жертвами радянських репресій стали представники тепер уже колишньої польської влади – державні чиновники, поліцейські, активісти політичних та громадських організацій. Починалися нові часи...

² Крім пшодовніка Яна Яроцького, відомі імена ще шістьох поліцейських з Корця, котрі загинули у с. Медноє. Це – старші постерункові Едвард Войтчак, Міхал Годзіх, Юзеф Зиблевський і Владислав Сівак та постерункові Вітольд Мікоша і Болеслав Чайковський [7, т.1, 116, 218; т.2, 581, 810, 1013, 1068].

Джерела та література:

1. *Російський Державний військовий архів.* – Ф. 37928. – Оп. 1. – Спр. 161.
2. *Там само.* – Ф. 37928. – Оп. 1. – Спр. 164.
3. *Там само.* – Ф. 40334. – Оп. 1. – Спр. 275.
4. *Banaszek K., Roman W.K., Sawicki Z. / Kazimierz Banaszek, Wanda Krystyna Roman, Zdzisław Sawicki. Kawalerowie orderu Virtuti Militari w mogiłach katyńskich.* – Warszawa, 2000. – 352 s.
5. *Katyń. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego.* – Warszawa, 2000. – 746 s.
6. *Księga adresowa Polski 1930 (wraz z Gdańskiem) dla handlu, przemysłu, rzemiosł i rolnictwa.* – Warszawa, 1930. – 2544 s.
7. *Miednoje. Księga cmentarna Polskiego Cmentarza Wojennego.* – T.1-2. – Warszawa, 2005. – 1099 s.
8. *O niepodległą i granicę. Korpus Ochrony Pograniczcza 1924-1939. Wybór dokumentów / Oprac. M.Jabłonowski, W.Janowski, B.Polak, J.Prochwicz.* – Warszawa; Pułusk, 2001. – 783 s.
9. *Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu / Mieczysław Orłowicz.* – Łuck, 1929. – 380 s.
10. *Szawłowski R. (Liszewski K.) Wojna polsko-sowiecka 1939 / Ryszard Szawłowski (Karol Liszewski).* – T.1. – Warszawa, 1996. – 520 s.
11. *Morawski Kazimierz, księgowy zazaqdu miejskiego w Korcu i osadnik wojskowy z osady Nowomyśl gm. Zdołbunów pow. Zdołbunów. Ankieta. Hoover Institution Arcive (далі – HIA), «Poland. Ministerstwo Informacji i Dokumentacji» (далі – PL.MliD), Box 212, Folder 4, Document 4364.*
12. *Morawski Wojciech, uczeń gimnazii w m. Korzec. Ankieta. HIA, PL.MliD, Box 212, Folder 4, Document 11164.*
13. *Stępień Stanisław, emeryta, inwalida wojskowy. Ankieta. HIA, PL.MliD, Box 212, Folder 4, Document 2624.*
14. *Szpigelman Pesach, lekarz-chirurg. Ankieta. HIA, PL.MliD, Box 212, Folder 4, Document 5063.*

© **Андрей РУККАС**

ВСТУПЛЕНИЕ КРАСНОЙ АРМИИ В КОРЕЦ 17 СЕНТЯБРЯ 1939 г.

Выполняя тайные договоренности пакта Риббентропа-Молотова, утром 17 сентября 1939 г. советские войска перешли восточную границу Польши. Одним из первых они заняли пограничный город Корец на Волыни. На основе неизвестных ранее документов, прежде всего воспоминаний местных жителей, рассказывается о вступлении Красной армии в город, вооруженном сопротивлении польских пограничников и первых шагах новой власти.

Ключевые слова: Красная армия, сентябрь 1939 г., Вторая мировая война, Корец, Вторая Речь Посполитая, Корпус Охраны Пограничья.

© **Andrii RUKKAS**

ENTRANCE OF THE RED ARMY THE CITY OF KORETS ON SEPTEMBER 17, 1939

Carrying out the secret arrangements of Molotov-Ribbentrop Pact, in the morning September 17, 1939, Soviet troops crossed the eastern border of Poland. One of the first they occupied the border city of Korets in Volhynia region. In this article, based on previously unknown documents, mostly memories of the local inhabitants, author describes the entrance of the Red Army, the armed resistance of the Polish border guards and the first steps of the new government.

Keywords: Red Army, September 1939, World War II, Korets, Second Polish Republic, Frontier Defense Corps.